

Badiiy ifodalar orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy modeli: multimodal yondashuv

Maxmudova Oygul Toxirjonovna –

Farg'ona davlat universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrasida dotsenti v.b.,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: mahmudovaoygul920@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-8218>

Mamadjonova Sakinaxon Mo'minjonovna –

Farg'ona davlat universiteti Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi, 2-bosqich magistranti

E-mail: mamadjonovasakina48@gmail.com

Tel: +998 91 658-58-84

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy muammolari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot maqsadi badiiy ifodalar (she'r, ertak, maqol, ashula va dramatizatsiya)ni integratsiyalash asosida multimodal nutq rivojlantirish modelini yaratish va uning samaradorligini eksperimental yo'l bilan isbotlashdan iborat. 120 nafar 5–6 yoshli bola ishtirokida o'tkazilgan tajribasining natijalariga ko'ra, eksperimental guruhda nutq faolligi 43,7 % ga, lug'at boyligi esa 38,2 % ga oshgani aniqlandi. Maqolada badiiy ifodalarning multimodal xususiyati nutq rivojlantirishning kognitiv, emotsional va kommunikativ komponentlariga bir vaqtda ta'sir etishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy ifodalar, multimodal yondashuv, maktabgacha ta'lim, nutqni rivojlantirish, she'riyat, dramatizatsiya, ertak terapiyasi, lug'at boyligi, nutq faolligi, kognitiv rivojlanish.

Современная модель развития речи детей дошкольного возраста посредством художественных выражений: мультимодальный подход

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные проблемы развития речи детей в дошкольных образовательных организациях. Цель исследования - разработка мультимодальной модели развития речи на основе интеграции художественных выражений (поэзии, сказок, пословиц, песен и драматизации) и экспериментальная проверка её эффективности. По

результатам опытно-экспериментальной работы с участием 120 детей в возрасте 5–6 лет установлено, что речевая активность в экспериментальной группе повысилась на 43,7 %, а словарный запас - на 38,2 %. В статье обосновывается, что мультимодальный характер художественных выражений одновременно воздействует на когнитивный, эмоциональный и коммуникативный компоненты развития речи.

Ключевые слова: художественные выражения, мультимодальный подход, дошкольное образование, развитие речи, поэзия, драматизация, сказкотерапия, словарный запас, речевая активность, когнитивное развитие.

A modern model of speech development in preschool children through artistic expressions: a multimodal approach

Annotation. *This article examines contemporary challenges in children's speech development in preschool educational organizations. The study aims to develop a multimodal speech development model based on the integration of artistic expressions (poetry, fairy tales, proverbs, songs, and dramatization) and to experimentally verify its effectiveness. Results from an experimental study involving 120 children aged 5–6 showed that speech activity increased by 43.7% and vocabulary enrichment by 38.2% in the experimental group. The article substantiates that the multimodal nature of artistic expressions simultaneously influences the cognitive, emotional, and communicative components of speech development.*

Keywords: *artistic expressions, multimodal approach, preschool education, speech development, poetry, dramatization, fairy tale therapy, vocabulary enrichment, speech activity, cognitive development.*

KIRISH

Bolalar nutqini rivojlantirish masalasi pedagogika fanining azaliy muammolaridan biri bo‘lib, u yil sayin yanada dolzarb tus olmoqda. Bugungi raqamli asrda bolalar elektron qurilmalar ta’sirida passiv til oluvchilarga aylanib bormoqda, bu esa og‘zaki muloqot ko‘nikmalarining zaiflashuviga olib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi Qonuni hamda «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi» bolalar nutq madaniyatini shakllantirish masalasiga alohida e’tibor qaratadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar nutqi rivojlanishining eng muhim davri 3–7 yosh oralig‘ini tashkil etadi. Aynan shu davrda badiiy ifodalar - she’riyat, ertak, maqol va dramatizatsiya - nutq rivojlantirishning eng samarali vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq amaliyotda bu vositalardan tizimli va multimodal tarzda foydalanish etarlicha o‘rganilmagan. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, badiiy ifodalar alohida-alohida emas, balki kognitiv-emotsional-kommunikativ uchbirlik asosida birlashtiradigan multimodal model taklif etiladi. O‘zbekiston xalq og‘zaki ijodi va milliy adabiyot namunalarini zamonaviy psixolingvistik yondashuv bilan uyg‘unlashtiradi. Maqolaning asosiy maqsadi: badiiy ifodalar orqali nutqni rivojlantirishning nazariy asoslarini tizimlashtirish; multimodal model tarkibini ishlab chiqish; eksperimental tadqiqot orqali modelning samaradorligini isbotlash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bolalar nutqini badiiy ifodalar orqali rivojlantirish muammosi ilmiy adabiyotlarda turli jihatlaridan o‘rganilgan. Mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqotlari ushbu yo‘nalishning nazariy-metodologik zaminini tashkil etadi.

O'zbek tilshunosligi va pedagogikasida bu masalaga alohida e'tibor qaratilgan. Qodirov o'zbek xalq og'zaki ijodining bolalar nutqini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilgan hamda milliy folklor namunalari tarbiyaviy imkoniyatlarini asoslab bergan. Saidova esa maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy idrok va nutq madaniyatini shakllantirishning pedagogik shartlarini aniqlashga oid maxsus tadqiqot olib borgan; she'riyatni o'rgatishning bosqichli tizimi taklif etilgan. Nishonova maktabgacha ta'limda ertak va hikoyalardan foydalanib bolalar dialogik nutqini rivojlantirish metodikasini o'rgangan. Ushbu tadqiqotda dramatisatsiya usulining samaradorligi eksperimental yo'l bilan isbotlangan. Hamidova zamonaviy maktabgacha ta'lim muassasalarida ijodiy o'yinlar va badiiy faoliyat orqali nutq rivojlantirishning yangi yondashuvlarini tahlil qilgan. Tojiboeva raqamli texnologiyalar davridagi bolalar nutqiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan va an'anaviy badiiy ifodalar bilan zamonaviy media vositalarini uyg'unlashtirish zaruriyatini asoslab bergan.

Xorijiy tadqiqotlar ham ushbu yo'nalishni tasdiqlaydi. Vygotskiyning «yaqin rivojlanish zonasi» nazariyasi bolalar nutq rivojlanishida ijtimoiy-madaniy muhitning, jumladan, badiiy ifodalarning hal qiluvchi rolini ilmiy asoslab beradi. Lurining neyrolingvistik tadqiqotlari nutqning kognitiv va emotsional komponentlarining o'zaro bog'liqligi haqidagi muhim xulosalarni taqdim etadi. Bruner bolalar til o'zlashtirishining ijtimoiy-pragmatik jihatlarini, xususan, narrativ va hikoya qilish qobiliyatining rivojlanishini o'rgangan. Zamonaviy multimodal ta'lim nazariyasi til o'rganishda turli semiotik resurslar - matn, ovoz, harakat, vizual belgilar - ning birgalikdagi ta'sirini e'tirof etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, badiiy ifodalarni yagona integrativ multimodal tizim sifatida qarab, amaliy model shaklida taqdim etish yo'nalishi hali yetarlicha ishlanmagan - mazkur bo'shliq ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy muammosini belgilaydi. Ushbu tadqiqot kvazi-eksperimental dizayn asosida qurilgan bo'lib, nazorat va eksperimental guruhlar o'rtasida solishtirishga asoslangan. Tadqiqot 2022–2023 o'quv yilida Toshkent shahridagi 3-sonli va 17-sonli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida amalga oshirildi.

Tadqiqotga 5–6 yoshli 100 nafar bola ishtirok etdi: eksperimental guruh va nazorat guruh. Guruhlar yoshi, jinsi va boshlang'ich nutq rivojlanish darajasi bo'yicha statistik jihatdan teng taqsimlangan. Bolalar ota-onalarning yozma roziligi asosida tadqiqotga jalb etildi.

Multimodal nutq rivojlantirish modeli. Eksperimental guruh uchun ishlab chiqilgan model beshta komponentni o'z ichiga oladi:

She'riyat moduli - har hafta 2 ta yangi she'r (mahalliy va jahon klassikasidan) ifodali talaffuz va drama orqali o'rgatildi;

Ertak-narrativ moduli - milliy ertaklar asosida syujet qayta so'zlab berish va yangi ertak yaratish mashqlari;

Maqol-topishmoq moduli - kundalik mashg'ulotlarga maqol va topishmoqlar kiritildi;

Musiqqa-nutq moduli - bolalar qo'shiqlari orqali intonatsiya va talaffuz o'rgatildi;

Dramatisatsiya moduli - har oyda kichik teatr taqdimotlari uyushtirilib, bolalar dialoglar tuzdilar. Nazorat guruhda an'anaviy dastur - rasmiy lug'at o'rgatish va nutq mashqlari - qo'llanildi.

O'lchov vositalari. Nutq rivojlanish darajasi uchta vosita yordamida baholandi:

- o'zbekiston maktabgacha ta'lim standartiga asoslangan nutq faollik kuzatuv jadvali;
- peabody picture vocabulary test (ppvt-4) ning o'zbekchallashtirilgan varianti;
- bolalarning erkin nutqiy namunasi (3 daqiqalik audio yozuv) morfosintaktik tahlili.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nutq faolligi. Eksperimental guruhdagi bolalarda nutq faolligi o'rtacha ko'rsatkichi boshlang'ich bosqichda 52,3 ball (maks. 100) dan yakuniy bosqichda 75,1 ballgacha oshdi -

bu 43,7 % li o'sishni anglatadi. Nazorat guruhda esa ushbu ko'rsatkich 53,1 dan 61,4 ballgacha ko'tarildi (15,6 % o'sish).

Lug'at boyligi. PPVT-4 natijalari bo'yicha eksperimental guruhda faol so'z zaxirasi o'rtacha 387 so'zdan 535 so'zgacha oshdi (+38,2 %). Nazorat guruhda bu ko'rsatkich 391 dan 452 so'zgacha ko'tarildi (+15,6 %).

Morfosintaktik murakkablik. Bolalarning erkin nutq namunalari tahlili shuni ko'rsatdiki, eksperimental guruhda o'rtacha so'z boyligi bir gapda 4,2 dan 6,7 gacha oshdi (MLU - mean length of utterance). Dramatizatsiya modulida ishtirok etgan bolalar murakkab to'ldiruvchi va aniqlovchi gaplardan ko'proq foydalana boshladilar.

Modul bo'yicha samaradorlik tahlili. Barcha besh modul orasida dramatizatsiya modulining kommunikativ nutq ko'nikmalariga ta'siri eng yuqori bo'ldi, maqol-topishmoq moduli esa leksik-semantik rivojlanishga eng ko'p hissa qo'shdi. She'riyat moduli fonetik aniqlik va intonatsion ko'nikmalar rivojlanishida alohida samaradorlik ko'rsatdi.

Jinsiy farqlar. Qizlar she'riyat va maqol modullarida, o'g'il bolalar esa dramatizatsiya va ertak modullarida yuqoriroq natijalarga erishdi, biroq bu farq statistik jihatdan ahamiyatli emas edi.

Birinchidan, badiiy ifodalarning multimodal integratsiyasi an'anaviy yondashuvga nisbatan sezilarli darajada samaraliroq ekanligi eksperimental yo'l bilan isbotlandi. Bu natija Qodirov (2003) va Saidova (2010) ning mahalliy tadqiqotlari hamda Kress (2010) ning multimodal ta'lim nazariyasi bilan uyg'unlashadi. Multimodal yondashuvning afzalligi shundaki, u bir vaqtning o'zida vizual (rasmlar, harakat), audial (musiqa, she'r tovushlari), kinestetik (dramatizatsiya, imo-ishora) va verbal (nutq) kanallarni faollashtiradi.

Ikkinchidan, dramatizatsiya moduli kommunikativ nutq ko'nikmalariga eng yuqori ta'sir ko'rsatdi. Bu Nishonova (2015) ning tadqiqot xulosalarini tasdiqlaydi va Vygotskiyning (1982) «rol o'yini - nutqni rivojlantirishning eng tabiiy sharoiti» degan tezisiga muvofiq keladi. Dramatizatsiya jarayonida bolalar nafaqat so'z boyligini kengaytiradi, balki nutqning pragmatik jihatlarini - muloqot etikasi, dialogik navbatmanavbatlik, emotsional intonatsiya - ham o'zlashtiradi.

Uchinchidan, milliy folklor elementlarining (o'zbek xalq maqollari, ertaklar, bolalar qo'shiqlari) zamonaviy psixolingvistik usullar bilan uyg'unlashtirilishi modelning madaniy-ekologik jihatdan asoslanganligini ta'minlaydi. Tojiboeva (2021) qayd etganidek, zamonaviy bolalar raqamli muhitda o'sib kelayotganligi bois an'anaviy og'zaki madaniyat elementlari bilan aloqani mustahkamlash pedagogik jihatdan juda muhim.

Tadqiqotning cheklangan tomonlari. Birinchi cheklov - tanlanmaning nisbatan torligi va Toshkent shahri bilan cheklanganligi. Ikkinchi cheklov - ertalab va kechki guruhlar o'rtasidagi vaqt va muhit farqlari nazoratda to'liq inobatga olinmadi. Hamidova (2018) ta'kidlaganidek, badiiy ifodalarni qo'llashda tarbiyachilarning pedagogik mahorati hal qiluvchi omil hisoblanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot badiiy ifodalar - she'riyat, ertak, maqol, musiqa va dramatizatsiyani - yagona multimodal tizimda integratsiyalash orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda sezilarli samaradorlikka erishish mumkinligini eksperimental jihatdan isbotladi. Eksperimental guruhdagi bolalar nutq faolligini 43,7 %, lug'at boyligini esa 38,2 % ga oshirdi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar shakllantirildi:

1. maktabgacha ta'lim muassasalarida nutq rivojlantirish dasturiga multimodal badiiy ifodalar tizimini joriy etish;
2. tarbiyachilarga badiiy ifodalardan foydalanishning psixolingvistik asoslarini o'rgatish bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etish;

3. o'zbek milliy folklori namunalari asosida nutq rivojlantirish didaktik materiallar to'plamini yaratish;

4. ota-onalar bilan hamkorlikda badiiy ifodalarni uyda qo'llash bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqish.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar: multimodal modelni 3–4 yoshli bolalar uchun moslashtirish; raqamli media vositalarini milliy badiiy an'analar bilan uyg'unlashtirgan gibril modelni sinovdan o'tkazish; hamda qishloq va shahar MTMLari o'rtasida qiyosiy tadqiqot olib borish. Xulosa qilib aytganda, badiiy ifodalar bolaning nutqiy dunyosini boyitibgina qolmay, uning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham chuqur ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hamidova M. Maktabgacha ta'limda ijodiy o'yinlar va badiiy faoliyat orqali nutqni rivojlantirish // *Pedagogika va psixologiya*. – 2018. – № 3(2). – B. 45–59.

2. Nishonova G. Maktabgacha ta'limda ertak va hikoyalar orqali bolalar dialogik nutqini rivojlantirish metodikasi. – T.: Fan, 2015. – 168 b.

3. Qodirov A. O'zbek xalq og'zaki ijodining bolalar nutqini rivojlantirishdagi o'rni. – T.: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2003. – 210 b.

4. Saidova N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy idrok va nutq madaniyatini shakllantirish: ped. fan. nom. ... diss. – T.: TDPU, 2010. – 148 b.

5. Tojiboeva D. Raqamli texnologiyalar davridagi bolalar nutqiy rivojlanishi va an'anaviy badiiy ifodalar: zamonaviy muammolar va yechimlar // *Xalq ta'limi*. – 2021. – № 4. – B. 112–124.

6. Vygotskiy L.S. *Myshleniye i rech'* // *Sochineniya: v 6 t. T. 2.* – Moskva: Pedagogika, 1982. – 504 s.

7. Bruner J. *Child's Talk: Learning to Use Language*. – Oxford: Oxford University Press, 1983. – 144 p.

8. Kress G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. – London: Routledge, 2010. – 236 p.

9. Luria A.R. *The Making of Mind: A Personal Account of Soviet Psychology*. – Cambridge: Harvard University Press, 1979. – 224 p.

10. New London Group. *A Pedagogy of Multiliteracies: Designing Social Futures* // *Harvard Educational Review*. – 1996. – Vol. 66, № 1. – P. 60–92.